

**Vēsturnieka Ē.Žagara piezīmes par Jāņa Urbanoviča, Igora Jurgena un Jura Paidera
pētījumu “Nākotnes melnraksti. Latvija 1934-1941”
Izdevējs “Baltijas forums”**

Grāmata ir izraisījusi zināmu “bumbas sprādzienu” sabiedrībā, jo tajā aplūkoti sarežģītie, pretrunīgie, daļēji noklusētie, bet ārkārtīgi nozīmīgie Latvijas vēstures notikumi, kas galvenokārt saistās ar Latvijas neatkarības zaudēšanu 1940. gadā. Un var droši teikt, ka, kamēr pasaulē vēl paliks kaut daži simti latviešu, jautājums par neatkarības zaudēšanu vienmēr būs viens no nozīmīgākajiem pārrunu un diskusiju tematiem. Tāds tas bija arī pēdējos 70 gadus. Bet nelaime bija tā, ka sarunu dalībniekiem bija vai nu personīgas atmiņas par 1940.gada notikumiem, vai arī piederīgo vai paziņu stāstītais. Iegūt pilnīgu informāciju par 1934.-1941.g. notikumiem interesents varēja vienīgi no gadījuma dēļ saglabātiem laikrakstiem, bet tādu saglabājās maz. Bet arī profesionāliem vēsturniekiem bija pieejama tikai aprobežota informācija.

Atmodas gados pēc žurnālista Mavrika Vulfsona pienesuma par vienīgo (pasvītroju šo vārdu) kļuva t.s. Molotova-Ribentropa 1939.gada 23.augusta pakta slepenais pielikums un citi faktori tika atmesti.

Līdz ar to palika neatbildēti daudzi jautājumi gan par valdošo aprindu un it īpaši Kārļa Ulmaņa lomu, gan par armijas, ierēdņu, strādnieku, zemnieku, baznīcas, preses un plašu iedzīvotāju slāņu nostāju.

Pašlaik sabiedrībā stipri filtrētā veidā tiek izvirzīts jautājums par okupāciju kā nozīmīgu kritēriju politiskajā cīņā gan Latvijas iekšzemē, gan arī ārējās attiecībās ar Krieviju.

Publicētais darbs dod bagātīgu materiālu pārdomām par izteiktajiem viedokļiem, kas bieži nesakrīt ar oficiālo politiķu un vadošo vēsturnieku uzskatiem. Tā kā darbs balstās uz stingri dokumentēto avotu bāzi (tā laika presi un K.Ulmaņa liecībām izmeklētājiem, kurām gan jāpieiet kritiski, jo Ulmanis daudz ko slēpa, lai nedotu materiālu viņa apvainošanai), tam būs grūti celt iebildumus.

Arī tas, ka grāmata ir bagātīgi ilustrēta, padara to labāk uztveramu un ticamāku.

Pirms izteikt savu viedokli, kas bez šaubām, ir subjektīvs, es vēlētos darba autorus iepazīstināt ar savu šī laikmeta vērtējumu.

Grāmata skar sekojošus notikumus, kas izklāstīti septiņās nodaļās: K.Ulmaņa režīma vērtējums, K.Ulmaņa ekonomiskā politika, 1940.gada jūnija un tam sekojošie notikumi, hitleriskās okupācijas pirmie mēneši. Autori skar arī tādus nozīmīgus momentus Latvijas vēsturē kā 1939.gada 5.oktobra PSRS-Latvijas līgumu un baltvāciešu izceļošanu (repatriāciju) 1939.gada rudenī.

Recenzijas autors pagājušā gadsimta 60.-70.gados strādāja Zinātņu Akadēmijas Vēstures institūtā pie Latvijas vēstures 1940.-1941.g. notikumu pētīšanas, publicēja grāmatu latviešu valodā, kas vēlāk tika izdota arī angļu valodā un ko līdz šim izmanto arī ASV zinātnieki. Publicēja arī dokumentu krājumu un zinātniskus un populārus rakstus.

Pagājušā gadsimta 80.gadu sākumā sāku vākt materiālus (gan arhīvu, gan preses - izskatīju vairāk kā 35 avīžu un žurnālu komplektus) par 1934.-1940.gada vēstures notikumiem. Tādēļ grāmatā skartie notikumi man ir ļoti labi pazīstami un es jutos tiesisks izteikt par tiem savu viedokli.

Pēdējos 20 gados es daudz ko pārvērtēju savos agrāk paustajos uzskatos. Pašlaik man (pasvītroju-subjektīvs) viedoklis par šo laika posmu ir šāds: 1938.-1940. gada notikumus Latvijā var raksturot kā trīs savstarpēji saistītus un vienu no otra izrietošus procesus – valdošo aprindu kapitulācija, Latvijas okupācija un sociālā revolūcija.

Visi šie notikumi noslēdzās 1940.gada 5.augustā ar Latvijas aneksiju (var lietot arī terminu inkorporācija) PSRS sastāvā. Pēc tam sākās sovjetizācijas (jeb sociālistisku pārveidojumu process) jau PSRS sastāvā.

Latvijā nebija okupācijas režīma ne 1940-1941.g., ne pēckara posmā, izņemot varbūt 1944.g. vasaras, rudens un 1945.g. sākuma laika t.i., kad Latvijā notika kara darbība.

Tādēļ var runāt, ka Latvija piedzīvoja divas okupācijas: 1940.gada vasarā un 1941.-1945.g. vācu jeb hitlerisko okupāciju. Šo viedokli atzīst redzami mūsdienu Lietuvas vēsturnieki – Alvils Nikženaitis (Lietuvas Vēstures institūta direktors) un Česlavs Nikževitoitis, kā arī Maskavas vēsturniece Jeļena Zubkova. Šis viedoklis pašlaik nav populārs ne Baltijā, ne Krievijā, kur daudzi vadošie vēsturnieki un juristi to neatzīst.

Tālāk gribu paskaidrot sīkāk par šiem procesiem:

1. Vadošo aprindu kapitulācija. Šeit recenzijas autora uzskati lielā mērā sakrīt ar grāmatas autoru nostādnēm, bet tikai skaidrojums ir atšķirīgs.

Vadošo aprindu kapitulācija spilgti izpaudās trīs reizes – kapitulācija 1939. gada rudenī, kapitulācija 1940.gada jūnijā un pēdējā kapitulācija 1944.gada jūnija-augusta mēnešos.

Pirmā kapitulācija norisinājās 1939.gada septembrī-oktobrī II pasaules kara apstākļos un tā izpaudās kā bezierunu pakļaušanās PSRS prasībai noslēgt līgumu un atļaut izvietot padomju garnizonus Kurzemē.

Pretēji grāmatas autoru un arī Latvijas sabiedrības viedoklim, ka Latvijai nebija iespējas cīnīties un aizstāvēt savu zemi, recenzijas autors uzskata, ka pie dažiem priekšnoteikumiem tas bija iespējams. Latvijai bija ar Igauniju aizsardzības līgums, bet tas nedarbojās un pat 1939.g. septembra vidū Latvija atteicās vest militārās sarunas ar Igauniju, subjektīvu faktoru dēļ Latvija negribēja redzēt igauņu ģenerāli I.Laidoneru kā virspavēlnieku, jo Latvijas ģenerāļi J.Balodis un K.Berķis tam nebija piemēroti. Ja notiktu Latvijas-Igaunijas armiju sadarbība, tad būtu iespēja atkāpties uz Igaunijas salām, kas bija grūti pārvarams šķērslis gan vācu armijai 1941.g.vasarā-rudenī, gan arī Sarkanajai armijai 1944.-1945.g. Tur varēja saņemt palīdzību, ja ne no Anglijas, tad no Somijas un Zviedrijas gan. Sarkanās armijas pavēlniecība rēķinājās ar Latvijas-Igaunijas kopējo pretestību un paredzēja savos plānos tās atšķirt. Arī Igaunijas un Latvijas jūras spēki nevarētu cīnīties ar PSRS Baltijas kara floti, bet nobloķēt ar mīnām un savām četrām zemūdenēm Somu jūras līci pilnīgi varēja.

1939.gada 11.septembrī Latvijā notika daļēja mobilizācija – tika iesaukti armijā 1914., 1915. un 1916.g. Dzimušie rezervisti, kas papildināja armijas daļas. Latvijas armijā tagad bija ap 50-60 tūkstošiem kareivju, ja vēl pieskaita 32 000 aktīvu aizsargu (19 pulkus), tad Latvijas armiju veidoja ap 100 000 vīru – diezgan iespaidīgu spēku. Latvijas armijai trūka modernā bruņojuma (tanku, lidmašīnu, prettanku artilērijas, zenītliekgabalu), bet arī PSRS armija, kas sastāvēja pie Latvijas robežām bija ar zemām kaujas spējām. Tas spilgti izpaudās PSRS-Somijas kara laikā, jo pret Somiju karoja tās pašas PSRS 7. un 8.armijas, kas stāvēja pie Latvijas un Igaunijas robežām. PSRS Baltijas kara flote 1939.gada rudenī atradās katastrofiskā stāvoklī un nebija modernām karam piemērota. Diskusijas par iespējamo bruņoto pretestību jau 60.-70.gados risinājās trimdā starp Latvijas armijas bijušajiem virsniekiem un vēsturniekiem. Tās parādījās arī Latvijā ar filmu “Paralēlā vēsture” (2005) un ar A.Zelča romānu “1940”. Šeit gan jau gāja runa par 1940.gada vasaras notikumiem.

Bet analizējot situāciju 1939.gada rudenī diskusijas autori, kuriem nebija pieejami Latvijas armijas arhīvi, pilnīgi ignorēja tādu faktu, ka Latvijas armijas kareivji (ne virsnieki un seržanti) nebija gatavi karot pret PSRS, jo būtu grūti izskaidrot kādēļ ir jākaro, ja PSRS piedāvā neuzbrukšanas līgumu, gan arī armijas, Rīgas, Liepājas strādnieku un Latgales iedzīvotāju kreisā noskaņojuma dēļ. Ne par velti Latvijas

armijas pavēlniecība 1940.g. rudenī deva pavēli izstrādāt bruņotas sacelšanās apspiešanas plānu piecās lielākajās Latvijas pilsētās.

Latvijas politpārvalde 1939.g. rudenī konstatēja, ka 12 Latgales pagastos ir nodibinātas pagrīdes kara revolucionārās komitejas, kas gatavojās bruņotai sacelšanai Latvijas-PSRS kara gadījumā. Sarunās ar PSRS sūtni I.Zotovu Latvijas Kara ministrs – ģenerālis J.Balodis izteicās, ka Latvijas armija nekad nekaros pret PSRS.

Latvijas armijas kara plāni līdz 1939.gada oktobrim paredzēja, ka arī Vācija var uzbrukt Latvijai (tā saucamais D-dienvīdu variants). Pret Vāciju Latvijas armija un toreiz arī Latvijas tauta cīnītos līdz pēdējam.

Uz Latvijas valdību, armijas vadību un arī tautu smagu iespaidu atstāja Polijas militārā sagrāve 1939.gada septembrī un arī 1939.g. 28.septembrī notikušā Igaunijas kapitulācija PSRS priekšā. Pēc 1939.gada 17.septembra PSRS uzbrukuma Polijai, Latvijas valdībai bija skaidrs, ko nozīmē slepenajā protokolā iekļautais jēdziens par “interesu sfērām”. Latvijas Ārlietu ministra V.Muntera vārdiem runājot “PSRS iesaistījās Eiropas politiskās kartes pārveidošanā”. Latvija parakstīja 1939.gada 5.oktobrī savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS un visi Latvijas ministri ar K.Ulmani priekšgalā slavēja un cildināja šo paktu, jo tas novērsa kara draudus Latvijai.

Latvijā 1939.gada oktobrī ienāca 21 000 vīru lielais padomju karaspēks (bez flotes spēkiem), kuru Latvija apgādāja ar pārtiku (maizi, gaļu, pienu, putrainiem, olām) pretī saņemot no PSRS benzīnu un petroleju, akmeņogles un kokvilnu, vēlāk apņēmoties ar pārtikas piegādēm segt arī no PSRS pasūtītos ieročus.

PSRS valdība 1939.gada rudenī deva solījumu Vācijai neveikt Baltijas valstu (Latvijas un Igaunijas) sovjetizāciju. Par to 1941.gada 22.jūnijā, piesakot karu Padomju Savienībai, paziņoja Vācijas Ārlietu ministrija. Tā kā šajā kara pieteikumā ir arī Latvijas oficiālajai nostājai nepatīkamas lietas, tas līdz šim nav ne pārtulkots, ne arī publicēts Latvijā.

2. Otrā kapitulācija notika 1940.gada jūnijā.

Latvijas valdībai jau 1940.gada pavasarī bija skaidrs, ka tuvojas izšķirīgie notikumi. Par to liecināja Dānijas un Norvēģijas okupācija, vācu iebrukums Holandē, Beļģijā, panākumi Rietumu frontē pret Franciju un Angliju. Un, lai arī K.Ulmanis līdz pēdējam cerēja uz sabiedroto uzvaru, “Kur Anglija, tur uzvara” notikumu gaita spieda to rīkoties pretēji savai pārliecībai. Viņš nosūtīja slepenā misijā uz Vāciju savu brāļadēlu Eduardu Ulmani (bijušā prezidenta Gunta Ulmaņa tēvu), lai izlūgtos palīdzību. Bet Berlīne ieteica noturēties kādu laiku, kamēr turpināšoties karadarbība Rietumos. 1940.gada 17.maijā Latvijas valdība (ļoti šaurā sastāvā) nolēma piešķirt ārkārtējas pilnvaras Latvijas sūtnim Londonā Kārlim Zariņam gadījumā, ja tiks pārtraukti sakari ar Latviju. Ministru kabineta sēžu protokoli (oriģinālā) ir saglabājušies, bet 17.maija sēdēs (notika divas sēdes) nekas par to netika spriests. Tātad bija slepens lēmums šaurā lokā. Ulmanis neuzticējās pat saviem ministriem!

Latvija spēra arī izmisīgus soļus valsts aizsardzības laukā, bet tā jau bija sevis mānīšana. Bruņots konflikts 1940.gada jūnijā atšķirībā no 1939.g.rudens bija pilnīgi neiespējams, tā būtu tiešā pašnāvība.

Padomju Savienība pie Baltijas robežām sakoncentrēja trīs armijas un atsevišķu strēlnieku korpusu (kopā 28 strēlnieku, divas motorizētās un piecas kavalērijas divīzijas, deviņas tanku un trīs gaisa desantu brigādes). To kopējais skaitliskais sastāvs bija 476 000 cilvēku. Pret Baltiju izvirzītajā daļā bija 6500 lielgabalu, 2873 tanku, 570 bruņumašīnu, 21,2 tūkstoši automašīnu un 1914 lidmašīnu.

Bez tam armijas daļu atbalstam bija paredzēts viss NICUD operatīvais pulks un robežsargu vienības.

Latvijas armija 1940.g. 14.-20.jūnijā atradās trauksmes stāvoklī, gaidīja rīkojumu par mobilizāciju, bet tā netika saņemta.

Pie vairākiem faktoriem par izšķiršanos kapitulēt var atzīmēt Latvijas vēsturnieku darbos minēto Latvijas sūtņa Kauņa ziņojumu Ulmanis 1940.gada 15.jūnijā, ka Lietuvas prezidenta A.Smetonas bēgšana uz Vāciju atstāja plašā Lietuvas sabiedrībā naidu pret viņu un sašutumu, kā arī kurā tika dots padoms Ulmanim “neatstāt valsti”. Latvijas armijas vadība arī saņēma no Latvijas militāra atašeja Vācijā pulkveža A.Plensuera ziņojumu par Beļģijas sagrāvi un Lježas cietokšņa sagrāvi, uz kuriem aizveda Berlīnē akreditētos militāros atašejus.

Secinājums no tā bija, ka mazās valstis nespēj pretoties pārspēkam. Latvijas valdība 1940.gada 16.jūnijā izšķirsies par kapitulāciju.

3. Trešās kapitulācijas posms sākās 1940.gada 17.jūnijā.

To ievadīja K.Ulmaņa runa 1940.gada 12.jūnijā, kas beidzās ar vārdiem “Es palieku savā vietā, jūs palieciēt savās”. Grāmatas autori izdarīja labu darbu publicējami arī Latvijas armijas 1940. gada 17.jūnija apkārtrakstu karaspēka daļu komandieriem, kas orientēja tos politiskajā situācijā un aicināja lojāli sadarboties ar Sarkano armiju (324.-326.lpp). Bet ir neizprotams, kādēļ K.Ulmaņa runa 17.jūnija vakarā ir publicēta tikai 337. un 342.lpp. pēc daudziem citiem dokumentiem. Autori ne vārda nemin, ka K.Ulmanis palika Latvijas Valsts prezidenta postenī līdz 1940.gada 21.jūlijam un sankcionēja ar savu parakstu visus A.Kirhenšteina valdības lēmumus (tajā skaitā par aizsargu organizācijas likvidāciju, strādnieku komitejas izveidošanu, politisko vadītāju institūta ieviešanu armijā u.c.) Kādu no šiem Ulmaņa sankcionētajiem likumiem būtu bijis vajadzīgs arī publicēt grāmatā.

Jā, grāmatā ir minēts fakts, ka K.Ulmanis ziedoja 5000 latu Komunistiskajai Sarkanajai Palīdzībai, bet kādēļ ir izlaists K.Ulmaņa lūgums jau Latvijas PSR piešķirt viņam pensiju.

Ulmanis palika savā vieta. Savās vietās plika visi ierēdņi un valsts aparāti strādāja netraucēti visu 1940.gada jūniju, augustu, septembri, līdz kamēr notika tā radikāla pārveidošana. Nenotika ne aktīva, ne pasīva pretošanās. Šeit prasās salīdzinājums ar Krieviju pēc 1917.gada Oktobra apvērsuma, kad notika vispārējais ierēdņu protesta streiks un iestājās valsts aparāta pilnīga paralīze un pat notika vispārējs dzelzceļnieku streiks.

Latvijā pat tāda iestāde kā politiskā pārvalde turpināja savu darbu un nodeva lielu daļu savu arhīvu jaunajai varai, tāpat kā aizsargu štābs nodeva visu aizsargu kartotēku.

Latvijā tikai divi pulkveži L.Bolšteins un F.Celmiņš beidza dzīvi pašnāvībā, tādējādi protestējot pret valsts neatkarības zaudēšanu, bet bijušais politiskais darbinieks J.Breikšs atteicās no piedāvātā Zemkopības ministra amata.

Kirhenšteina valdībā

Latvijā pēc 1940.gada 17.jūnija turpināja iznīkt visi žurnāli un avīzes (izņemot žurnālu “Aizsargs”), kas sludināja jauno valdību un Padomju Savienību, bet bez traucējumiem darbojās pašvaldības un valstiskās organizācijas. Un pat tādi nozīmīgi sociālie un ekonomiskie pasākumi kā rūpniecības, tirdzniecības, namīpašuma nacionalizācija un agrārā reforma norisinājās bez aktīvās pretestības. Latvijas mežos 1940.-1941.gadā (līdz karam) nebija nevienas bruņotas pretestības grupas un Latvijas laukos 1940.-1941.g. bija atzīmēta tikai viena politiskā slepkavība Aizputes apriņķī, Klosteres pagastā.

II Jautājums par Latvijas okupāciju

Grāmatas autorus pēc grāmatas parādīšanās sāka apvainot pilnīgi nepamatoti un laikam tikai vadoties no emocijām par okupācijas fakta noliegšanu. To izmantotu politiskajā cīņā pret “Saskaņas centru”.

Grāmatā vienīgā vieta, kur pieminēta okupācija, ir intervijā ar Krievijas Ārlietu ministra vietnieku Vladimiru Čižovu 336.lpp. Tur arī skaidrots, ka labāk lietot vārdu “aneksija”. Bet V.Čižovs to izklāstīja kā Krievijas Ārlietu ministrijas oficiālo viedokli un to nevar pierakstīt grāmatas autoriem.

Kādēļ pašreizējos apstākļos nav iespējams noraidīt Latvijas okupācijas faktu? Tādēļ, ka Krievijas oficiālie pārstāvji un arī daudzi oficiālo institūtu vēsturnieki un juristi nez kādēļ neņem vērā, ka okupācijas fakta pamatošanai plašu faktisku materiālu deva tieši PSRS Ārlietu ministrijas 1994.gadā izdots dokumentu krājums “«Полпреды сообщают...»». Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией. Август 1939 – август 1940 гг.”

Šajā dokumentu krājumā ir daudz dokumentu par PSRS politiku Baltijā un PSRS pārstāvju rīcību. 2008.gadā Maskavā (3.izdevumā) nāca klajā apjomīga Mihaila Meļtuhova monogrāfija “Упущенный шанс Сталина. Схватка за Европу. 1939-1941 гг.”, kurā uz arhīvu materiālu pamata parādīta Sarkanās armijas plānotā un realizētā “Baltijas operācija”. Spēkus, kas bija koncentrēti pret Baltiju, es jau minēju.

Arī 1989. gadā uz Latviju atvestie PSRS ģenerālštāba priekšnieka maršala Ahrumejeva dokumenti ir ļoti pārlicinoši. Tas bija Kompartijas funkcionārs. I.Čerzberis publicēja “Neatkarīgajā cīņā”.

Ignorēt šos dokumentus neuzdrošināsies neviens pētnieks.

Tātad, 1940.g.okupācija Latvijas iedzīvotāju skatījumā, kas redzēja ienākam tankus un armiju, ir neapstrīdams fakts. Un tas ir neatkarīgi no šī fakta juridiskā izskaidrojuma. Protams, tas nenotiek skaidrojumu, kāpēc tas notika, kas to sekmēja, kāda bija dažādu Latvijas iedzīvotāju attieksme pret šo faktu. Tie bez šaubām nav mazsvarīgi jautājumi. Un recenzējamā grāmata palīdz tos skaidrot.

Gribētos atzīmēt, ka ne visi materiāli par 1940. gada jūnija dienām ir nonākuši pētnieka rokās. Tie būtu PSRS sūtņu I.Zotova un V.Derevjovsko ziņojumi valdībai, tāpat arī NKVD rezidenta Latvijā I.Čičajeva ziņojumi L.Berijam, tāpat Sarkanās armijas komandieru un politdarbinieku ziņojumi. Šie dokumenti agri vai vēlū būs zināmi un tie var nest vēl daudzus pārsteigumus.

III Kādi procesi risinājās Latvijā pēc Sarkanās armijas papildu daļu ierašanās?

Šie procesi nav tikai valdošo aprindu kapitulācija. Saglabājās simtiem fotogrāfiju un arī tā laika kinohronikas, kurās ir redzamas masu demonstrācijas (Rīgā vien četras lielas demonstrācijas), mītiņi un sapulces. Tie liecina par patiesu masu kustību, kuru nevarētu organizēt kādi iesūtītie aģenti, kā to dažreiz mēģina pat mūsdienās. Vācu okupācijas gados šos mītiņus un demonstrācijas dēvēja par “žīdu gājieniem”, bet pašlaik cenšas to noklusēt. Tā bija patiesa masu kustība, kas bija saistīta ar Latvijas kreiso spēku aktivizāciju, kuras kodols bija rūpnīcu strādnieki (Rīgā, Liepājā, Ventspilī u.c.), bet politiski vadošais spēks bija komunisti. Šis kreisais spēks sevi pieteica jau 1940.g. 17.jūnijā Rīgā un Daugavpilī un 19.-20.jūnijā Liepājā. Šādu masu aktivitāti negaidīja ne Latvijas vadošās aprindas, ne arī PSRS pārstāvji.

Piemēram, A.Kirhenšteina valdībā, kas bija sastādīta ar PSRS sūtniecības palīdzību, nebija iekļauts neviens komunist (līdz 1940.gada 3.jūlijam). Bet jaunais Iekšlietu ministrs V.Lācis pat deva rīkojumu Liepājā izvākt “sarkanās lupatas” un aizliedza dažus Liepājas avīzes “Komunisti” numurus. Nepatiku PSRS pārstāvjos izraisīja Liepājas un Latgales komunistu pārāk liela aktivitāte. Kreisajiem spēkiem Latvijā līdz Ulmaņa valsts apvērsumam bija nozīmīga nozīme, par kreisajām partijām balsoja 30% vēlētāju. Par komunistisko

pagrīdi savulaik daudz rakstīja, bet arī sociāldemokrāti, kas 1940. gadā gāja kopā ar komunistiem Latvijas Republikas laikā bija ļoti “kreisi” noskaņoti (gājienos gāja tikai zem sarkaniem karogiem, savās sanāsmēs nekad nedziedāja Latvijas himnu, bet tikai “Internacionāli”. Sevišķi pieauga kreiso spēku ietekme un aktivitāte 1939.-1940.gadā.

Par to liecina arhīva dokumenti, kuri pat padomju varas gados netika plaši izmantoti, jo nebija daudz pētnieku, kas gribētu strādāt melno darbu pie dokumentiem.

Kreisie spēki Sarkanās armijas ienākšanu uzskatīja kā signālu un sāka pārņemt varu valstī. Latvijā notika kardināls lūzums, kuru Igaunijā apzīmē ar “valsts apvērsums”. Kādos apstākļos notika šis kardinālais lūzums, cik plaša bija vietējo spēku, t.i. Latvijas kreiso spēku pašdarbība un cik lielā mērā to koriģēja (tas arī bija nenoliedzami) ārējie spēki, paliek turpmākai izpētei. Pašreizējos apstākļos, kad valda “vienīgais pareizais viedoklis”, tas nav Latvijā iespējams. Bet ne visu noteica Maskava. Kā lai izskaidro to, ka jaunā Igaunijas Valsts Dome (ievēlēta 1940.gada jūlijā) atšķirībā no Latvijas Tautas Saeimas un Lietuvas Seima, kad 1940.gada 21.jūlijā pasludināja Padomju varu un pieņēma deklarācijas par iestāšanos PSRS sastāvā, Igaunijas vadītāji lēmumu par iestāšanos PSRS nepieņēma un tirgojās ar Staļinu, vai nevar būt Padomju Igaunija ārpus PSRS. Staļins šo ierosmi noraidīja, bet igauņu komunisti cerēja uz otro Mongolijas Tautas Republiku.

Lai gan Baltijas jau Padomju republikās viss risinājās it kā pēc vieniem un tiem pašiem noteikumiem, to attīstībā bija arī dažas, bieži vien būtiskas atšķirības. 1940.gada augustā Latvijā tāpat kā Igaunijā un Lietuvā notika inventarizācijas process, kas risinājās nevis okupācijas, bet gan šīs valsts aneksijas vai inkorporācijas apstākļos.

Tālākas piezīmes

Autori bieži lieto terminus “totalitārs režīms”, retāk “autoritārais režīms”. Līdz ar PSRS sabrukumu un arī ar vadošās komunistiskās ideoloģijas izbeigšanos arī vēsturē tika atmests visu to Eiropas un ne tikai Eiropas režīmu apzīmējums, kuros nepastāvēja parlamentārais režīms kā fašistiskais. Fašisms bija raksturīgs Itālijā, bet pašlaik pat Vācijas Hitlera režīmu dēvē vēsturiskā literatūrā (ārpus Krievijas) par nacionālsociālistisku.

Arī Latvijā K.Ulmaņa režīmu dēvē par autoritāru režīmu. Par totalitāriem režīmiem uzskata PSRS, Vācijas Hitlera režīma gadus un arī Ziemeļkoreju.

Totalitāriem režīmiem kā obligāts nosacījums bija teroristiskā, pat asiņainā pārvaldes forma. Tā kā Latvijā šīs represijas neieguva asiņainas formas, to, neskatoties uz acīm redzamu līdzību ar daudzām totalitāras pārvaldes formām, pieskaita pie autoritatīviem režīmiem.

Lielu iebildumu izraisa autoru apgalvojums, ka Ulmanis ar 1939.g. un it sevišķi 1940.gada pirmajā pusē sāka tuvināt savu režīmu Padomju Savienībai, it sevišķi ekonomiskos pasākumus.

K.Ulmanis savā ekonomiskajā politikā ņēma piemēru no ASV prezidenta Franklina Rūzvelta realizētā ekonomiskās attīstības kursa, kura pamatā bija ekonomista Keinsa teorija par to, ko valsts nedrīkst palikt nomaļus, bet tai aktīvi jāiejaucas ekonomiskos procesos, lai nepieļautu ekonomiskās krīzes.

Valsts kapitālisms bija K.Ulmaņa ekonomiskās politikas pamatā un tā realizēšanā bija gūti vērā ņemami panākumi.

Te jāpiemin t.s. “Nacionālo akciju sabiedrību” dibināšana ar 95% valsts kapitāla (ap 30), karteļu un sindikātu likvidēšana, privāto lauku faktiskā likvidācija (no sešpadsmit 1934. gadā līdz trijiem 1940.gadā).

K.Ulmaņa diktatūras gados no Latvijas rūpniecības lielā mērā bija izdzīts ārzemju kapitāls (no 50% lielā apmērā uz 10%), plaša kooperatīvu ieviešana tirdzniecībā (“Turība”, “Vienība”, “Centība”), kontraktācijas sistēmas ieviešana lauksaimniecības 22 produkcijas veidiem, faktiskā ārējās tirdzniecības monopola ieviešana tirdzniecībā ar lauksaimniecības

produktiem. Tika organizēta liela un spēcīga Latvijas Kredītbanka (kura pārņēma iedzīvotāju noguldījumus Pasta krājkontos), kas ir valsts kapitāla ieviešanas procesu arī organizēja un vadīja. Rezultātā 1940.gada vasarā jau ap 60% Latvijas rūpniecības kontrolēja valsts. Autoriem taisnība tajā ziņā, ka šis process vēlāk ļoti atviegloja rūpniecības sociālistisko nacionalizāciju.

1937.gadā pēc Ulmaņa ierosmes Latvijas Finanšu ministrija izstrādāja tautsaimniecības attīstības sešu gadu plānu (apmēram 30 pozīcijās) un tas bija sagatavots pieņemšanai Ministru kabinetam. Bet tā kā plāns paredzēja, ka tā ieviešanu vadīs Finanšu ministrs, Ulmanim tas nepatika, jo viņam patika kontrolēt valsti visos sīkumos, tāpēc šo plānu nepieņēma.

Izstrādājot sešu gadu plānu, par pamatu ņēma gan Vācijas četru gadu plānu, gan arī PSRS 2.piecgades plānu. daudz netrūka, ka Latvija būtu kļuvusi par trešo valsti pasaulē ar plānveida ekonomiku.

Plāns ir saglabājies un glabājas Latvijas Valsts Arhīvā.

Pēc 1939.gada septembra notika valsts kapitālisma pozīciju nostiprināšana, bet tas bija saistīts ne ar tuvināšanos PSRS, bet gan ar cenšanos noturēties pie varas un nepieļaut sociālos satricinājumus. Tam kalpoja arī tādas Ulmaņa radītās iestādes kā Latvijas Darba centrāle, Cenu inspekcija, Dzīvokļu īres inspekcija, Taupības kurators u.c.

1939.gada rudenī Latvijā sākās ekonomiskā krīze, kuras sastāvdaļa bija:

a) Kuģniecības krīze.

90% Latvijas ārējās tirdzniecības gāja pa jūras ceļiem, Latvijas rūpniecība par 50-60% bija atkarīga no ārzemju izejvielām.

70% ārējās tirdzniecības bija ar Lielbritāniju un Vāciju. Tās iesaistījās karā un tirdzniecības ceļi pārtrūka. Baltijas un Ziemeļu jūras kļuva kuģniecībai bīstamas un vēlāk Baltijas jūra aizsala.

b) Izejvielu krīze.

Tās sekas bija daudzu uzņēmumu slēgšana. Pāreja uz nepilno nedēļu, uz saīsināto darba dienu. Sekas bija algu samazināšanās un valstī pieauga bezdarbs. Izeja bija sūtīt strādniekus darbā uz laukiem un kūdras purviem.

c) Kurināmā krīze.

Akmeņogles Latvija saņēma no Anglijas, Polijas un Vācijas. Ogles bija vajadzīgas elektrības ražošanai, dzelzceļiem, apkurei. Latvijā sākās pastiprināta pāreja uz malkas apkuri un intensīva mežu izciršana (mežu izciršanu divkāršoja).

Grāmatā tikai daļēji apgaismots tas, ka pieaugot ekonomiskām grūtībām, kā vienīgo izeju, lai iegūtu nepieciešamās izejvielas, redzēja iegūt tās no PSRS. Šajā sakarībā žēl, ka grāmatā nav publicēts 1939.gada 18.oktobra Latvijas-PSRS tirdzniecības līguma teksts, jo šis līgums paredzēja trīskāršot Latvijas-PSRS tirdzniecību. Un Latvija saņēma no PSRS benzīnu, petroleju, kokvilnu, minerālmēslus. Tas palīdzēja mazināt krīzes iespaidu uz ekonomiku.

Arī kultūras sakaru jomā notika pavērsiens. Ļoti aktīva kļuva Latvijas un PSRS tautu kulturālā tuvināšanās biedrība, kuras biedru skaits uz latviešu inteliģences pārstāvju rēķina strauji auga un tās pasākumus apmeklēja pat Ārlietu ministrs V.Munters.

Piezīmes pie atsevišķu nodaļu teksta

I nodaļa

Ir labi, ka tiek publicēts Preses likums. Bet žēl, ka nav publicēts 1938.gada 11.februārī pieņemtais likums "Par kārtību un sabiedrisko drošību valstī". Tas ir ļoti svarīgs dokuments, kas deva plašas pilnvaras Iekšlietu ministram un ļoti labi papildinātu grāmatas galveno ideju – parādīt Ulmaņa režīma antidemokrātisko un autoritatīvo raksturu.

36.lpp. Pie diskusijas paredzētajam tekstam ir pilnīgi nepareizs teiciens, ka “ekonomiskie panākumi netika izmantoti rūpniecības un armijas modernizācijai”. Tie tika izmantoti ļoti plaši. Nav pareizi teikt, ka Latvijā nebija nozīmīgu finansiālo vai materiālo krājumu un resursu.

Finansiālie resursi bija. Ievērojams zelta krājums Lielbritānijā, bet tos nevarēja izmantot preču un izejvielu iepirkšanai, jo tirdzniecības ceļš bija slēgts. Latvijas zelta krājumi līdz mūsdienām palīdz uzturēt lata augsto kursu.

138.lpp.Nav pareizi, ka Latvijai nebija pilnīgi gatava karam. Ulmanis apcietinājumā izmeklētājiem apzināti meloja. Latvija 1934.-1939.g. 10-24% no sava budžeta tērēja aizsardzībai. 1938.gada martā nodibināja Valsts aizsardzības fondu, kurā ar nodokļu un obligāto iemaksu palīdzību savāca 21 miljonu latu, no kuriem divus miljonus saziedoja iedzīvotāji. Ieročiem un to iepirkšanai līdz 1940.gada vasarai izlietoja no šī fonda 16 miljonus latu.

Latvija iepirka ieročus Čehijā, Vācijā, Zviedrijā. Pat to zeltu, ko Latvija ieguva pārdodot republikāniskajai Spānijai I pasaules kara laika ieročus, izlietoja, lai pasūtītu Lielbritānijai 13 modernu iznīcinātāju.

Latvijas armijai trūka nevis apģērbs, bet gan šautenes. Tādēļ 200 000 iesaucamo vietā varēja iesaukt tikai 130 000.

Latvija sakoncentrēja lidmašīnu būvi vienā vietā – VEFā, pieņēma lēmumu uzbūvēt Ropažu pagastā lielu aviācijas rūpnīcu, atņemot zemi 13 zemnieku saimniecībām. Atvēlēja naudu Ērgļu-Madonas dzelzceļa būvei, aizsprosta būvei Lubānas ezerā, lai uzturētu tur augstu ūdens līmeni, ko kara gadījumā varētu uzspridzināt.

Ja Ulmanis to būtu atklājis izmeklētājiem, viņš dotu materiālu apvairošanā kara gatavošanai pret PSRS.

Nodaļā trūkst presē publicētā paziņojuma par rezervistu iesaukšanu, par pretgaisa aizsardzības manevriem Latvijā. Presē npublicēja, bet arhīvā ir materiāli par to, ka 1939.gada 21.septembrī Latvijas valdība, lai iztaptu Vācijai un arī PSRS, paziņoja Polijas sūtnim Latvijā, ka tā izbeidz attiecības ar Poliju (bet Varšava vēl astoņas dienas cīnījās!) un slēdza Polijas sūtniecību Rīgā.

Latvijā strauji pieauga revolucionārā kustība, ko presē neatspoguļoja, it sevišķi Rīgā un Liepājā, bet Latgalē 1939. gada rudenī 12 pagastos pēc pašpārvaldes ziņām bija nodibinātas pagrīdes revolucionārās kara komitejas bruņotas sacelšanās sagatavošanai. Armijas vadība 1938.g.rudenī izstrādāja plānus bruņotas sacelšanās apspiešanai piecās Latvijas pilsētās.

Grāmatā ir labi parādīta kartīšu sistēmas ieviešana Latvijā. Varētu atzīmēt, ka pastāvēja divu veidu petrolejas kartiņas – virtuves un apgaismošanai.

Ļoti žēl, ka grāmatas autoriem ir pagājis garām tas, ka Latvijā 1939.-1940.g. bija ne tikai viens oficiāls “Valdības vēstnesis”, bet arī oficiāla avīze “Rīti”(rīta un vakara izdevums), kurā publicēti rīkojumi un pavēles, kas bija obligātas visiem.

III nodaļa.

Varētu atzīmēt, ka grāmatā nav izmantots hronoloģiskais princips. Grāmatas II un III nodaļu vajadzētu apmainīt vietām.

Nodaļā vajadzētu publicēt ne tikai 1939.g. 5.oktobra līgumu, bet arī slepeno protokolu pēc šī pakta. Tā teksts ir publicēts gan latviski, gan arī Krievijas dokumentu izdevumos.

139.lpp. Kļūdains ir apgalvojums, ka Latvijas inteliģence būtu 1939.gadā atbalstījusi Hitleru. Visa latviešu inteliģence 1938.-1939.gadam bija noskaņota krasi pretvāciski. Tas

bija pat labi zināms A.Hitleram, kas to pārmeta Latvijas sūtnim Vācijā E.Krieviņam, kad tas iesniedza savu akreditēšanas rakstu 1938.gada novembrī.

Istenībā Vācijai draudzīgas bija tikai tās Latvijas pilsonības aprindas, kurām bija ekonomiskie sakari ar Vāciju un daļa no Kurzemes lielsaimniekiem.

IV nodaļa

Jautājumā par baltvāciešu repatriāciju grāmatā ir izteikta nožēla par vāciešu aizbraukšanu un izdarīti secinājumi, ka Latvijas sabiedrība pilnīgi mierīgi uzņēma to, ka viena nacionālā grupa "pilnīgi izzūd". Tas ir vērā ņemams viedoklis.

Bet kaut kā lasītājiem vajadzētu arī paskaidrot, ka baltvāciešu lielākā daļa 30.gadu otrajā pusē kļuva par hitleriešu "piekto koloniju" Latvijā, ka viņi dziļi ienīda latviešus un bija naidīgi noskaņoti pret Latvijas valsti un arī pret Ulmani. To Ulmanis viņu vadītājiem aizbraucot arī tieši pateica.

Repatriāciju ierosināja A.Hitlers un baltvāciešus baidīja ar to, ka tiem draud tūlītēja latviešu komunistiskā sacelšanās, tādēļ glābšanai jau 1939.gada oktobra sākumā Daugavā ieveda 10 lielus okeāna tvaikoņus.

V nodaļa

Jau iepriekš es izteicu savas domas par to, ka Latvijā nebija totalitārās sistēmas un tādēļ 1940.gadu nevar apzīmēt kā pāreju uz totalitāru sistēmu.

Labi, ka grāmatā ir atspoguļota Latvijas preses pozīcija PSRS-Somijas kara laikā, bet Ulmaņa cienītājiem derētu iepazīties ar avīzē "Rīts" 1940.gada 3.marta numurā publicētu rakstu "Darba armija Vīpuru pazemē", kurā bija šādi vārdi: "Šķiet, ka tagad, kad kaujas jau noris Vīpuru priekšpilsētās, arī šīs darba armijas cīņas būs bijušas veltīgas, tāpat kā veltīga un, liekās, nevajadzīga, bijusi somu nepiekāpība". Un to rakstīja valdības oficiārs.

231.lpp. Sarkanās Armijas daļās, kuras Latvija apgādāja ar pārtiku, bija nevis 25 000, bet gan 21 000 kareivju (bez flotes spēkiem). Par ziepju piegādi nekas nav zināms.

242.lpp. PSRS sūtņa nomaīņa Latvijā nebija saistīta ar kaut kādiem I.Zotova solījumiem Latvijas valdībai, bet gan ar to, ka pēc konflikta izbeigšanas ar Somiju Maskava atteicās pieņemt atpakaļ līdzšinējo Somijas sūtni Maskavai Koskinemu, tādēļ bijušo PSRS sūtni Somijā V.Derevjanski nosūtīja uz Rīgu, bet sūtni Latvijā I.Zotovu pārcēla uz Helsinkiem. To recenzijas autoram 1969.gada janvārī Maskavā pastāstīja sarunā V.Derevjanskis.

Varētu grāmatā atspoguļot arī Latvijas Kara ministra un vienlaicīgi arī armijas komandiera K.Berķa vizīti Maskavā 1940.gada jūnija sākumā.

VI nodaļa

Šīs nodaļas materiāls nes lielu ideoloģisko slodzi, ar kuru autori diezgan sekmīgi tikuši galā. Varbūt vajadzētu plašāk izmantot ne tikai "Cīņas", bet arī "Jaunākās ziņas", "Brīvās Zemes" un arī "Jaunākās Ziņas" turpinājuma avīzes "Padomju Latvija" materiālus.

390.lpp. Nevajadzēja ievietot raksta "Kopīgi apstrādās zemi" fotokopiju, jo šo "kolhozu" pēc kādas nedēļas atmaskoja kā Daugavpils tirgotāju organizētu.

Tāpat 375.lpp. publicēto Latvijas PSR TKP lēmumu par vecu parādu dzēšanu, jo lasītāji jau nevarēs pamanīt, ka tas attiecas nevis uz visiem zemniekiem, bet tikai uz "darba zemniekiem". Bet tā jau ir ļoti specifiska lieta.

Tā kā autori solīja arī grāmatas hronoloģisko turpinājumu, nevajadzētu aizrauties ar Jāņa Jurgena, toreizējā LKP CK sekretāra lauksaimniecības jautājumos, izcelšanu. Vēlāk viņš ilgus gadus bija Latvijas Valsts Universitātes lektors. Viņš nebija ne nacionāli, ne arī liberāli noskaņots, bet vienīgi pragmatiski piegāja jautājumiem un tāds pastāvīgi domājošs cilvēks nebija vēlams.

VII nodaļa

Šīs nodaļas ievietošana grāmatā ir saistīta ar mēģinājumu pretstatīt 1940.gada jūnija un 1941.gada jūlija-augusta notikumus. Autori gribēja, lai tos neapvaino neobjektīvā pieejā notikumiem, bet liekas, ka šajā nodaļā ir daudz lieka un nepārbaudīta materiāla.

Materiāli par to, ka Latvijā jūsmīgi sagaida vācu armiju, balstās uz vācu frontes kinohronikas kadriem, kas uzņemti 1941.gada 1.jūlijā. Tie ir patiesi, bet nekā cita nav. Nerunājot par Liepāju un Daugavpili, kur notika ielu cīņas. Vai tad var uzrādīt kaut vienu fotouzņēmumu no Ventpils, Kuldīgas, Jelgavas, Saldus, Valmieras, Cēsu, Madonas, Rēzeknes? Šī jūsmīgā sagaidīšana ir vācu propagandas radīts mīts.

412.-417.lpp. Grāmatā ievietots "Tēvijas" 1941.g.2.jūlijā publicēts raksts "Latviešu iznīcināšanas instrukcija". Citur, izņemot Latviju, par I.Sežova it kā 1939.gada oktobrī parakstīto instrukciju par deportāciju sagatavošanu Latvijā, viedoklis ir vienprātīgs, ka tā attiecas uz Rietumukrainu. I.Sežovs no 1939.g.septembra sākuma līdz 1941.gada februārim bija Ukrainas NKVD priekšnieks un nekādas instrukcijas par Baltiju nevarēja parakstīt.

Tā kā autori nākošo grāmatu lielā mierā sola veltīt 1941.-1947.gadam, es ieteiktu publicēt PSRS Valsts drošības tautas komisāra Merkulova 1941.gada 12.jūnija ziņojumu Staļinam, Molotovam un Berijam par 1941.gada jūnija deportāciju norisi Baltijā. Ziņojuma teksts atrodams grāmatā Игорь Пыхалов "За что СТАЛИН выселял народы", Издательство: ЯУЗА-ПРЕСС, 2008, ср. 338.-340.

Būtu jāpublicē izvilkumu par Vācija plāniem pēc Latvijas okupācijas represēt ap 30 000 līdz 40 000 latviešu inteliģences pārstāvju. Kārļa Kaugera rakstu Latvijas Vēsturnieku komisijas Rakstu 1.sējumā 240.-265.lpp.

Cerams, ka bez uzmanības nepaliks arī Himlera vadībā izstrādātais "Ost plāns" par Baltijas tautu likteni un to, cik no šo tautu piederīgajiem ir derīgi pārvācošanai.

Pašās beigās, ļoti pozitīvi vērtēju autoru paveikto darbu. Gribētos norādīt uz to, ka Latvijas vēsturē pašlaik ir liels, balts plankums: nav nopietnu pētījumu par dzīves līmeni Latvijā XX gs. 30.gados, kaut gan materiāli ir labi saglabājušies un tas neļautu spekulēt par "zelta gadiem" un neredzētu uzplaukumu.

Ulmaņa gloricēšana lielā mērā ir saistīta ar to, ka tagadējo pensionāru paaudze savus bērnības un jaunības laikus pārdzīvoja tieši Ulmaņa laikā un jaunības dienas vienmēr dzīvē ir tās labākās.

Ē.Žagars

2011.gada 21.jūlijā

Pielikums

Kļūdas ilustratīvā materiālā

11.lpp. Paraksts nepareizs

Foto 1934.gada 16.maijā (nevis apvērsuma priekšvakarā)

K.Ulmanis pie Ārlietu ministrijas nama, nevis pie Ministru kabineta ēkas, saņem Itālijas sūtņa Mameli apsveikumu, bet A.Bērziņa (viņš nēsāja aizsarga formu) attēlā nav!

Kinohronikas kadri!

19.lpp. Foto J.Balodis un K.Ulmanis

Stāv: Alfrēds Bērziņš – aizsarga organizācijas ārējās daļas priekšnieks, par Iekšlietu ministra b-ru viņš kļuva 1934.gada 18.maijā

Foto ir no 16.maija

258.lpp.Paraksts zem avīžu virsraksta kļūdainis

Visbargākā ziema Latvijā bija 1939./1940.g, nevis 1940./1941.g.

195., 196., 197. attēls; 332., 333., 334.lpp.

Paraksts nepareizs. Attēlos ir skati no 1940.g.18.jūlija demonstrācijām.

14.jūlijā Rīgā bija gājiens uz vēlēšanu iecirkņiem.

346.lpp. Demonstrācija attēlota nevis 1940.g.28.jūlijā, bet gan 1940.g. 18.jūlijā.